

УДК 347

Дубенко О.І.

*к.ю.н., заслужений юрист України,
доцент кафедри публічного та приватного права
ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління»*

Гордуз О.А.

*адвокат, старший викладач кафедри публічного та приватного права
ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління»*

ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Історією світової цивілізації доведено, що рівень демократії в суспільстві визначається місцем суду в системі органів державної влади та його роллю в захисті прав та свобод людини і громадянина. Відповідно, одним із проявів демократичної правової держави з високим рівнем захисту людини є змога особи звернутися до справедливого суду. Однак, щоб особа мала змогу ініціювати це, їй необхідно мати уявлення про саму процедуру звернення до суду за захистом.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Процедура звернення до суду завжди знаходиться в постійному колі наукового пошуку, оскільки судова система перебуває в стадії реформування, що, своєю чергою, підвищує необхідність подальших досліджень. Особливості звернення до суду за захистом порушеного права вивчалися такими науковцями-практиками, як В.В. Комаров, М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник, З.А. Ромовська, В.В. Кравчук, В.Т. Маляренко, В.Г. Гончаренко, Г.О. Світлична та ін.

Досліджуючи національну судову практику, маємо намір викласти власні міркування щодо проблем та особливостей звернення до суду за захистом порушеного права. З огляду на те, що метою звернення до суду є вирішення конфліктів шляхом розгляду в судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ, необхідна обов'язкова

умова – додержання встановленої законом процесуальної форми.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є проаналізувати процедуру звернення особи до суду за захистом порушеного права та обґрунтувати її особливості з метою попередження ускладнень та можливих порушень у судовій системі загалом. Завданнями є, спираючись на аналіз вітчизняної наукової літератури та судову практику з обраної проблематики, визначити та обґрунтувати особливості звернення до суду за захистом порушеного права, а також спрямувати результати дослідження на практичне розв'язання проблем, які є в судовій системі нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Так, ст. 124 Конституції України встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Це означає, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами.

Метою правосуддя є вирішення конфліктів шляхом розгляду на судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ із додержанням встановленої законом процесуальної форми.

Задля реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа, по-перше, мала певний рівень правового виховання і правової культури, і, по-друге, сама бажала свого захисту. На жаль, громадяни України не знають всіх своїх прав та не знають, як захистити їх, вони не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод і не використовують цей засіб повною мірою. Це зумовлено тим, що є велика кількість колізій в українському законодавстві, яке нестабільне і часто змінюване. Судова система страждає від надмірного навантаження, недофінансування, що породжує її корумпованість.

Останнім часом проблеми судового захисту прав людини ще більше загострилися. По-перше, під час звернення до суду, як і до інших державних та громадських інституцій, за захистом своїх порушених прав нерідко бракує належного документального підтвердження порушень; належної і своєчасної фіксації фактів, подій, явищ; відповідної нормативно-правової бази з цих питань. Наприклад, звернення громадянином до суду за відшкодуванням моральної шкоди. В поняття моральної шкоди входять втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» моральна шкода може полягати, зокрема, у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточенням, при настанні інших негативних

наслідків. За таких умов, звертаючись до суду за захистом свого порушеного права, особа має знати нормативно-правові акти, які регулюють питання відшкодування моральної шкоди, мати бажання відстояти свою честь та гідність, а також забезпечити документальне підтвердження (наявність довідки від лікаря про ушкодження здоров'я, товарного чеку про придбання ліків, офіційного документу з роботи про відсутність на роботі з причин, що виникли внаслідок порушення прав та ін.).

По-друге, строк розгляду справ законодавчо чітко не встановлений, внаслідок чого громадяни роками не можуть захистити свої права. Це породжує недовіру, непошану громадян до суддів та судової системи загалом.

По-третє, проблем судового захисту прав людини побільшало через неспроможність більшості громадян сплатити судовий збір та скористатися послугами адвоката.

Важливе значення в ефективному здійсненні правосуддя відіграє незалежність та самодостатність суддів. Тільки незалежний суд може ефективно здійснювати покладені на нього завдання, справедливо вирішувати судові справи. Гарантії незалежності суддів закріплені ст.ст. 126, 129 Конституції України, а також нормами Закону України «Про статус суддів». Згідно із зазначеними статтями Конституції України незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Судді у процесі здійснення правосуддя незалежні і підкоряються лише закону. Це означає, що незалежність суддів є невід'ємною складовою частиною їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які, здійснюючи правосуддя, підкоряються лише закону. Незалежність суддів забезпечується, насамперед, особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади, заборонаю будь-якого впливу на суддів, захистом їх професійних інтересів, особливим порядком притягнення суддів до

дисциплінарної відповідальності, забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей, гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту, заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності, притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду, суддівським самоврядуванням, заборонаю щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб із метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

Конституція України гарантує право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У ч. 1 ст. 3 точніше сформульовано право на звернеш до суду. Звернутися до суду за захистом може особа, чії права, свободи або інтереси порушені, не визнані чи оспорюються. «Відповідно до ст. 64 Конституції України право на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод не підлягає обмеженню навіть у період надзвичайного та воєнного стану».

Варто зазначити, що порушувати означає робити що-небудь усупереч закону, наказу, традиції, відступати від чогось установленого, узвичаєного. Оспорювати – висловлювати свою незгоду з ким-небудь, чим-небудь, брати під сумнів, заперечувати.

Щоб звернутися до суду, важливо мати не лише цивільну процесуальну правоздатність і дієздатність узагалі, а й правоздатність у конкретній справі, тобто володіти юридичною заінтересованістю.

Здійснення особою права на судовий захист включає оскарження судових рішень у

судах апеляційної інстанції. «Право на апеляційне оскарження є складовою права кожного на звернення до суду», – вказує Конституційний Суд у своєму рішенні від 27.01.2010 р.

Предметом захисту є права і свободи. Предметом захисту є інтерес. Тлумачення поняття «інтерес» викладено в рішенні Конституційного Суду від 01.12.2004 р. У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» – це об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба. мотив, стимул, збудник, спонування до дії. Якщо інтерес є самостійним об'єктом правовідносин, то це може статися лише в разі закріплення цього інтересу в нормі закону, статуті юридичної особи чи в договорі, в результаті чого він одержував шати (тогу) суб'єктивного права [2].

«Не є відмовою від права на звернення до суду встановлення договірної підсудності (ст. 112 ЦПК) або укладення угоди про передачу справи на вирішення третейського суду (третейський запис)» [3]. Разом із тим деякі науковці вважають, що формою відмови від судового захисту є передача спору на розгляд третейського суду, оскільки, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 122 ЦПК, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим. За цією підставою суд має закрити відкрите провадження у справі (п. 5 ч. 1 ст. 205 ЦПК України)» [5, с. 9]. Зауважимо, однак, що у разі невиконання рішення третейського суду ця особа все-таки може звернутися до суду за видачею виконавчого листа. Тобто й у цьому разі відмова від судового захисту не є абсолютною, адже виконання рішення третейського суду гарантується судом першої інстанції шляхом видачі виконавчого документа.

Судді Верховного Суду М.І. Балюк та Д.Д. Луспеник зазначають: якщо якась із сторін все ж таки звернулася до державного суду, то процесуальні дії суду мають виходити з чітко визначених положень цивільного процесуального законодавства.

Так, ст.ст. 121, 122, 205, 207 ЦПК встановлюють вичерпний перелік підстав для повернення позову: відмови у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду. Тому суд не вправі повернути позовну заяву позивачеві або відмовити у відкритті провадження у справі чи закрити провадження у справі, якщо є угода про передачу спору на розгляд третейського суду, оскільки ч. 3 ст. 121 ЦПК цього взагалі не передбачає, а п. 4 ч. 2 ст. 122 та п. 5 ст. 205 ЦПК дають право суду відмовити у відкритті провадження у справі або закрити провадження у справі, якщо ця обставина не була виявлена під час відкриття провадження у справі, якщо є вже рішення третейського суду (а не угода про передання спору цьому суду), прийняте у межах його компетенції, з приводу спору між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у виданні виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому самому третейському суді виявився неможливим.

Таким чином, за наявності третейської угоди про передання спору на розгляд третейського суду й у разі звернення однієї зі сторін цієї угоди до державного суду цей суд зобов'язаний прийняти позовну заяву до розгляду і лише якщо під час судового розгляду, а не попереднього судового засідання, від відповідача до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами надійде заперечення проти вирішення спору в суді, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду (п. 6 ч. 1 ст. 207)» [1, с. 241].

У зв'язку зі змінами у ст. 130 Кодексу зазначена позиція потребує корекції. Тепер

у попередньому засіданні, відповідно до ч. 5 ст. 130 Кодексу, якщо між сторонами укладено договір про передання спору на вирішення третейського суду, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду. Отже, на попередньому засіданні сторони можуть укласти договір про передання справи на вирішення третейського суду, і тоді суд залишає заяву без розгляду. Можна погодитись, що якщо одна зі сторін заперечує проти розгляду справи у попередньому засіданні, посилаючись на наявність третейської угоди, суд також може залишити заяву без розгляду.

М.І. Балюк і Д.Д. Луспеник стверджують, що «не можна вважати правильним продовження розгляду справи за вищезазначеної умови, якщо позивач одночасно оспорує, наприклад, цивільно-правовий договір з якоїсь підстави і просить визнати недійсним третейське застереження у цьому договорі. Відповідно до ст. 216 ЦК, ст. 123 Закону України «Про третейські суди» особа, яка є стороною третейської угоди і не згодна з нею, зобов'язана спочатку в судовому порядку визнати таке третейське застереження недійсним і лише з набранням рішенням суду чинності можна звертатися до державного суду з оспоруванням самого цивільно-правового договору» [1, с. 241–242].

З огляду на принцип «процесуальної економії», можна дійти висновку, що суд все-таки може продовжити розгляд справи. Якщо вимоги щодо визнання третейського застереження визнаються такими, що підлягають задоволенню, суд вирішує спір і в частині інших вимог. Якщо ж суд доходить переконання, що у задоволенні вимог щодо визнання недійсним третейського застереження варто відмовити, то постановляється рішення про відмову в задоволенні вимог у частині визнання недійсним третейського застереження, а в решті вимог суд закриває провадження у справі у порядку п. 6 ст. 207 ЦПК. Суди у своїй практиці завжди намагаються піти найпростішим шляхом. Тому аргументи з точки зору «процесуальної економії» для суд-

дів менш прийнятні, ніж позиція, висловлена М.І. Балюком і Д.Д. Луспеником. На нашу думку, допустимо у таких випадках, згідно з ч. 2 ст. 126 ЦПК, постановити ухвалу про роз'єднання таких вимог у самостійні провадження, оскільки їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи.

Якщо кредитор за договором замінений у порядку відступлення права вимоги (цесія), а між сторонами був укладений договір, в якому міститься третейське застереження, то новий кредитор має відповідно до цього застереження звертатися до третейського суду (ч. 6 ст. 207 ЦПК, ст. 514 ЦК) [1, с. 242].

«П. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює право кожного на справедливий і публічний судовий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» [4, с. 145].

Отже, Україна має створювати умови щодо забезпечення доступності правосуддя як загальновизнаного міжнародного стандарту справедливого судочинства. Доступ до судової установи не має бути обтяжений юридичними й економічними перешкодами. Разом із тим «Європейський суд з прав людини виходить із того, що право на доступ до суду не є абсолютним, воно може бути обмежене. Але такі обмеження не мають позбавляти особу доступу до суду такою мірою, що порушується сама сутність цього права. Обмеження не буде сумісним із п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, якщо воно не має правомірної мети і якщо відсутнє пропорційне співвідношення між вжитими засобами та поставленою метою» [4, с. 157].

Висновки. В Україні юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, тобто у цьому плані маємо необмежений доступ до суду. Залишаються обмеження економічного характеру – сплата державного мита (судового збору) та

витрат на інформаційне забезпечення судового процесу. Така вимога не може вважатися обмеженням на доступ, однак за певних конкретних умов сума зборів може вплинути на висновок, чи могла скористатися особа цим правом з огляду на її спроможність сплатити таку суму.

Саме під цим кутом ЄСПЛ розглядає скарги про дотримання вимог на порушення права на доступ до суду за наявності економічних обмежень. Так, Комітет Міністрів у рекомендації № R (81) 7 від 14.05.1981 р. зазначає, що прийняття до судочинства не може зумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розмір якої є нерозумним щодо справи, що розглядається. Тією мірою, в якій судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх варто за можливості скоротити або анулювати. І, звичайно, мають бути механізми щодо відстрочки або звільнення від сплати залежно від майнового становища особи.

Неможливість отримання правової допомоги внаслідок її дорожчезності так само можна зарахувати до економічних обмежень. В Україні це питання на належному рівні не вирішено, хоча формальні процесуальні механізми є. У справі Бертуцці проти Франції ЄСПЛ дійшов висновку, що вірогідність того, що заявнику доведеться самому без допомоги адвоката відстоювати свої аргументи проти професійного адвоката, який був відповідачем у справі, означала відмову заявнику в праві на доступ до правосуддя в умовах, які дозволяли б йому ефективно використовувати рівність процесуальних можливостей сторін, без чого неможливе саме поняття справедливого судового розгляду [4, с. 160]. Недопустимим є й одержання доказів незаконним шляхом.

Проте, на наш погляд, результати тлумачення, які мають наслідком звуження практичних можливостей у доступі до суду, що демонструється нами на прикладі деяких справ, не можуть вважатись такими, що сприяють ефективному захисту прав, свобод та інтересів людини.

Анотація

Стаття присвячена аналізу особливостей процесу звернення до суду за захистом порушеного права. Метою звернення є вирішення конфліктів шляхом розгляду в судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ із додержанням встановленої законом процесуальної форми. Для реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа мала певний рівень правового виховання і правової культури і бажала свого захисту. Здійснення особою права на судовий захист включає оскарження судових рішень у судах апеляційної інстанції. Важливе значення в ефективному здійсненні правосуддя відіграє незалежність та самодостатність суддів. Тільки незалежний суд може ефективно здійснювати покладені на нього завдання, справедливо вирішувати судові справи.

Ключові слова: суд, звернення до суду, захист, право, юрисдикція.

Аннотация

Статья посвящена анализу особенностей процесса обращения в суд за защитой нарушенного права. Целью обращения является решение конфликтов путем рассмотрения в судебных заседаниях конституционных, гражданских, уголовных, хозяйственных и административных дел с соблюдением установленной законом процессуальной формы. Для реализации права человека и гражданина на судебную защиту необходимо, чтобы лицо имело определенный уровень правового воспитания и правовой культуры и желало своей защиты. Осуществление лицом права на судебную защиту включает обжалование судебных решений в судах апелляционной инстанции. Важное значение в эффективном осуществлении правосудия играет независимость и самодостаточность судей. Только независимый суд может эффективно осуществлять возложенные на него задачи, справедливо решать судебные дела.

Ключевые слова: суд, обращение в суд, защита, право, юрисдикция.

Dubenko O.I., Horduz O.A. Peculiarities of applying to the courts in defec of violated rights Summary

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the process of applying to the court for the protection of the violated law. The purpose of the appeal is to resolve conflicts by considering in conferences, civil, criminal, economic and administrative cases in court hearings, observing the procedural form established by law. For the implementation of human and civil rights for judicial protection, it is necessary that a person has a certain level of legal education and legal culture and wants his protection. The exercise of a person's right to judicial protection includes appealing judicial decisions in courts of appeal. Independence and self-sufficiency of judges play an important role in the effective implementation of justice.

The purpose of justice is to resolve conflicts by considering constitutional, civil, criminal, economic and administrative cases at court hearings, observing the procedural form established by law. For the implementation of human and civil rights for judicial protection it is necessary that the person, firstly, has a certain level of legal education and legal culture, and, secondly, he himself wished to defend himself.

When applying to the court for the protection of his violated right, the person must know the legal acts regulating the issue of compensation for moral damage, have a desire to defend their honor and dignity, as well as provide documentary evidence (the presence of a certificate from the doctor about damage to health, commodity a receipt for the purchase of medicines, an official document on work absenteeism for reasons that arose as a result of violation of rights, etc.).

Independence and self-sufficiency of judges play an important role in the effective implementation of justice. Only an independent court can effectively carry out the tasks assigned to it, fairly resolve litigation.

Independence of judges is ensured, first of all, by a special procedure for their election or appointment and dismissal; the prohibition of any influence on judges; protection of their professional interests; a special procedure for bringing judges to disciplinary responsibility.

Key words: court, appeal to court, defense, law, jurisdiction.

Список використаних джерел:

1. Балюк М. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України. *Цивільний процес у питаннях і відповідях*. 2008. 350 с.
2. Ромовська З. Цивільний процесуальний кодекс. *Науково-практичний аналіз*. Київ, 2014. 600 с.
3. Кравчук В., Угриновська І. Науково-практичний коментар *Цивільного процесуального кодексу України*. Київ, 2006. 944 с.
4. Комаров В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. Київ, 2008. 345 с.
5. Малярєнко В.Т. Цивільний процесуальний кодекс України. *Науково-практичний коментар*. Київ, 2008. 456 с.
6. Світлична Г. Система справ окремого провадження та їх класифікація. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., 31 трав. 2008 р. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. С. 132–136.
7. Комаров В. Практика застосування судами цивільного процесуального законодавства. Київ, 1992. 356 с.